

Olavi ARENS

ALEKSANDER KESKÜLA

«An Anfang war das Wort, und
das Wort war von Gott, und
Gott war das Wort... An An-
fang war A. K. und Lenin war
von A. K. und A. K. war (be-
deutete) Lenin...»¹

Aleksander Keskülast on rohkem kirjutatud inglise- ja saksakeelsetes ajalootöodes kui eestikeelsetes. olgugi et F. Kull on andnud enam-vähem täpse pildi tema tegevusest 1905. aasta revolutsiooni ajal ja hiljem, Esimese maailmasõja aastatel.² Kesküla avastati uuesti ajaloolaste poolt 1950. aastate lõpul, kui Saksa välisministeeriumi arhiiv avati; peamist huvi tunti tema sidemetega vastu Leniniga.³

Põhjalikult valgustas Kesküla sõjaaegset tegevust inglise ajaloolane Michael Futrell oma raamatus «The Northern Underground», kus üks peatükk on pühendatud Keskülale, keda autor oli intervjuerinud Hispaanias enne Kesküla surma.⁴ Peale Futrelli on Keskülast kirjutanud Fritz Fischer, Alfred Erich Senn, Seppo Zetterberg, Hans Bjorkegren ja mitmed teised.⁵

Kui hakkasin Kesküla asju uurima, suhtusin skeptiliselt tema pretensioonidesse, mille tüüpiline näide on saksakeelne tsitaat ülal. Võib ütelda, et Kesküla ei ole suurkuju Venemaa revolutsiooniliikumises ega ka Eesti ajaloos. Millegipärast aga kerkis ta esile Eesti ajaloo kriitilistel momentidel 20. sajandi algaastail ja püüdis teadlikult ajaloo arengut mõjutada. Kesküla kaudu võib mõningaid sündmusi Eesti ajaloos (revolutsiooniline liikumine Eestis, 1905—1920 tekkinud lõhe eesti intelligentsis, Eesti küsimus rahvusvahelisel areenil Esimese maailmasõja ajal ja Eesti iseseisvuse saavutamise) valgustada veidi teisiti, kui seda on harilikult tehtud: ta avab teistsuguse perspektiivi, mis aitab avardada ka meie oma. Eesti ajaloos on olemas väike Kesküla-probleem.⁶

¹ A. Kesküla kiri tütar I. Weidmannile 19. III 1961 // Bundesarchiv, Koblenz: A. Kesküla.

² Kull, F. Esimesi Eesti diplomaate. Trt., 1934; Kull, F. Mässumehi ja boheemlasi. Tln., 1933; Wakman, R. Wenemaa Sotsiaaldemokraatiline partei tegevus Tallinnas 1905. a. // 1905. aasta Eestis. Leningrad, 1926, 102—119; Jans, J. Veerand aastasaja eest // 1905. a. revolutsiooni päevilt. Tln., 1931, 122—127.

³ Zeman, Z. A. B. Germany and the Revolution in Russia. 1915—1918. Documents from the Archives of the German Foreign Ministry. London, 1958, 6—8, 11—14, 16—18.

⁴ Futrell, M. Northern Underground. Episodes of Russian Revolutionary Transport and Communications through Scandinavia and Finland. 1863—1917. London, 1963, 119—151.

⁵ Fischer, F. Griff nach der Weltmacht. Düsseldorf, 1961; Senn, A. E. The Russian Revolution in Switzerland. 1914—1917. Madison, Wis., 1971; Zetterberg, S. Die Liga der Fremdvölker Russlands. 1916—1918. Helsinki, 1978; Bjorkegren, H. Ryska posten: de ryska revolution i Nordern, 1906—1917. Stockholm, 1985.

⁶ Olgugi, et ajaloolased on Kesküla maininud, on seda tehtud enam-vähem möödaminnes. Laaman, E. Eesti iseseisvuse sünd. Teine trükk. Stockholm, 1964; Kaup, E. Leninlikul võitlusteel. Tln., 1967.

1. Tegevus enne Esimest maailmasõda

Aleksander Kesküla sündis 1882. aastal Tartus; tema isa oli riigiametnik; vanaisa Siberisse saadetud. Ta käis koolis Tartus ja õppis vähemalt aasta Pihkvas gümnaasiumis, asus 1903. aastal Tartu ülikooli õigusteadust õppima, aga ei lõpetanud. Opingute ajal astus ka Eesti Üliõpilaste Seltsi (EÜS) ja töötas «Postimehe» juures, kuni sattus vastuollu Jaan Tõnissoniga. Sellest tülist kirjutas Karl Hermann Jakob Hurdale: «Rebane Kesküla oli meie tutvast cand. jur. Tõnissonist milgi seltsis paha rääkinud. Tõnisson oli seda kuulnud ja noort meest sõnadega vastutama pannud. Kesküla oli sõnadest nii pahaseks läinud, et Tõnissoni elu ja surma peale kutsunud («gefordet»). Tõnisson ei ole nõudmist vastu võtnud...»⁷

Lõpptulemus oli, et Kesküla heideti EÜS-ist välja ja ta vihkas Tõnissoni elu lõpuni.

Pole täpselt teada, millal astus Kesküla Tartus Venemaa Sotsiaaldemokraatlikku Töölisparteisse (VSDTP), arvatavasti oli see 1904. aastal. Tema osa 1905. aasta revolutsioonis Eestis oli üsna tähtis. Ta tegutses peamiselt Tallinnas, kuhu ta oli suunatud 1905. aasta algul kui VSDTP organisator.⁸ 9. juulil arreteeriti Kesküla koos mitmete parteitegelastega, ent vabastati 15. oktoobril pärast üleüldist tööliste streiki. Kesküla jätkas oma revolutsioonilist tööd: õhutas relvastatud ülestõusu, korjas raha selle tarvis, organiseeris partei ja tööliste koosolekuid ning pidas avalikke kõnesid tööliste koosolekul. Lugesid mälestusi 1905. aasta kohta jääb mulje, et see oli just Kesküla, kes pidevalt õhutas relvastatud ülestõusu mõtet Eestis.⁹ Ta ise kandis revolvrilt ja toetas pommide valmistamist. 21. oktoobril partei koosolekul Tallinnas surus Kesküla oma seisukoha läbi (sõjariistadega vastupanu).¹⁰ Ta juhatas 11. detsembril õhtust «Volta» koosolekut, mis andis tõuke mõisate põletamise retkedele maal.¹¹ Kesküla etendas tähtsat osa ka aula koosolekul Tartus, ta oli valitud koosoleku eestseisusse. Ta ise pidas ennast sel ajal bolševikuks ja teisedki arvasid nõnda.¹²

1906. aasta kevadel sai Keskülast Põhja-Liivimaa bolševike organisatsioonide juht. Ta elas põranda all kaks aastat ja kord varjas ennast Tartu ülikooli tähetornis. F. Kull on jättnud huvitava pildi sellest ajast: Kesküla esineb kui romantiline revolutsionäär, kellel oli alati revolver taskus.¹³

See oli 1906. aasta oktoobris, kui Kesküla kohtas Leninit esimest korda Soomes Terijõe konverentsi ajal; oli lühike viieteistminutiline kokkusaamine rongis. Kesküla andmete põhjal seletas ta Leninile, et relvastatud ülestõusu moment oli möödas, järele oli jäänud röövimine: «Ma heitsin temale ette tegusid umbes veerand tundi — üks hullem kui teine; ta kuulas hapu näoga — minu autoriteeti ümber lükata ei saanud.»¹⁴

1907. aasta lõpul asus Kesküla lühikeseks ajaks Moskvasse ja põge-

⁷ K. A. Hermanni kiri J. Hurdale 3. VI 1904 on trükitud artiklis *Loorits, O. Sisevõitlus E. Üliõpilaste Seltsis ja eesti korporatsioonide sünnist // Meie Tee, 1957, nr. 1—2, 11.* Kiri on olemas ka F. R. Kreuzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi arhiivis Tartus.

⁸ R. Wackman nimetab A. Kesküla esimese seadusliku Tallinna komitee organisatoriks. (*Wakman, R. Venemaa Sotsiaaldemokraatlike partei tegevus, 106.*)

⁹ Samas, 109—112.

¹⁰ Wakman nimetab seda nõnda: «esimene teraw kokkupõrge enamlaste ja vähemlaste vahel». (*Wakman, R. Venemaa Sotsiaaldemokraatlike partei tegevus, 112.*)

¹¹ Eesti Ajalooarhiiv, f. 3654, n. 1, s. 53, l. 31. Käesoleva kirjutise autor ühineb analüüsiga, mille mainitud käsikirjas on «Volta» koosoleku kohta esitanud V. Juhandi.

¹² *Kull, F. Mässumehi ja boheemlasi, 9.* S. Siefeldt nimetab Kesküla 1905. aastal leninistiks. (A. Siefeldti kiri L. Trotskile 1. IX 1915 // Yale University Library, Manuscripts and Archives, Alexander Kesküla Collection.)

¹³ *Kull, F. Mässumehi ja boheemlasi, 22.*

¹⁴ A. Kesküla kiri tütar I. Weidmannile 9. III 1960 // Hoover Institution on War, Revolution, and Peace Archive, Alexander Kesküla Collection.

nes siis Venemaalt 1908. aastal. Kuni sõja alguseni elas ta Saksamaal, Sveitsis ja Prantsusmaal ning õppis Leipzigi, Berliini, Zürichi ja Berni ülikoolides, jätkates poliitilist tegevust Sveitsis.¹⁵ Aastail 1910—1911 oli ta Zürichis valitud sotsiaaldemokraatide organisatsiooni «Eintracht» preisiidiumi.¹⁶

2. Koostöö Saksa valitsusega

Algas Esimene maailmasõda. Hilisema sõbra, Sveitsi ajalooprofessori Adolf Gasseri mälestuste järgi veetis Kesküla mitmed magamata ööd, enne kui jõudis otsusele, kuidas edasi tegutseda.¹⁷

Poolteist kuud pärast sõja algust (12. septembril) ilmus Kesküla Saksa saatkonda Berni ja pakkus kaastööd Saksa valitsusele. Ta teatas, et tema eesmärk on Rootsit tõmmata sõtta Venemaa vastu, ja lubas selle heaks tööd teha tingimusel, kui Saksa valitsus kinnitab, et Saksamaa Eestimaad ei okupeeri. Nagu Saksa välisministeeriumi dokumendid näitavad, võtsid Kesküla pakkumise vastu Saksa saadik Gisbert von Romberg ja välisministri abi (*Unterstaats-Sekretär*) Arthur Zimmermann. Keskülale kinnitati, et Saksamaal ei ole kavatsust Eestimaad okupeerida. Pärast seda anti Keskülale pass, millega ta võis sõita Saksamaa kaudu Stockholm.¹⁸

Kesküla mainis Rombergile antud märgukirjas, et tema peasiht on uuesti ühendada (*Wiedervereinigung*) Eestimaad Rootsi. Ta ei pooldanud Eesti iseseisvust, küll aga Eesti lahutamist Venemaast. Oma tolle aja ettepanekutes ja hiljemgi ei lähtunud Kesküla rahvaste enesemääramisõiguse põhimõttest (nagu näiteks tegi seda leedulane Juozas Gabrys), vaid reaalspoliitika printsiipidest. Ta õigustas oma taotlust Eestit Rootsi ühendada ajalooliste tõenditega ja vajadusega luua uues Euroopas võimu tasakaal (*balance of power*) Saksamaa ja Venemaa vahel.

Oma brošüüris «La Question Esthonienne et la Question Septentrionale», mis ilmus esmakordselt 1916. aastal, väitis Kesküla, et Eestimaad peab kuuluma Põhja-Euroopa kaksikkuningriiki (mudel oli Austria-Ungari): ühel pool pidi olema Rootsi, teisel pool Soome-Eesti. Ta lootis, et aja jooksul ühinevad selle föderatsiooniga Norra, Taani ja isegi Island. Rootsi saaks niiviisi taastada oma suurriigi staatuse ja võiks olla Põhja-Euroopas vastukaaluks Saksamaale Kesk-Euroopas.¹⁹

Kuidas määratles Kesküla Eestimaad? Temale tähendas see Eestimaad, Liivimaad ja Ingerimaad (viimane oli Keskülale enam-vähem Peterburi kubermang). Mängides statistikaga tuli Kesküla järeldusele, et eestlased (koos ingerlastega) moodustavad selles Suur-Eestis enamuse. Peterburi kuulumise kohta sellesse Suur-Eestisse muutis Kesküla mitu korda meelt: igatahes 1917. aastal ütles ta Peterburist lahti, kuid nõudis siiski, et Eesti piir peaks ulatuma Gatšinani. Ingerimaad nimetas Kesküla Eesti Makedooniaks. Kui sakslased olid 1917. aastal vallutanud Riia, ütles Kesküla ka Riist lahti — see linn, nagu Kuramaagi, jäägu sakslaste kätte. Lätlaste taotlustest Kesküla palju ei hoolinud.²⁰

¹⁵ A. Kesküla õpilasviihikud on olemas Yale'i Ülikooli arhiivis. Berliinis õppis ta näiteks majandusteadust läti majandusteadlase Carl Ballodi juures.

¹⁶ Jahres Bericht des Sozialdemokratischen Vereins «Eintracht» Zürich von 1. Januar 1909 bis 30. Juni 1910. Sel aastal esines E. Sõrmus viiulikontserdiga «Eintracht» kultuuriõhtul.

¹⁷ Gasser, A. Der schlafende Tiger aus Dorpat // National-Zeitung Basel, 1964, 5. Juli.

¹⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (AA), Bonn. Der Weltkrieg: 11c, Bd. 1.

¹⁹ Kesküla, A. La Question Esthonienne et la Question Septentrionale. Memoire présenté au nom des Esthoniens à la III. Conférence des Nationalités par M. Keskula. Lausanne, 1918; Kesküla, A. Erinnerungen (18./19. XI 1950 // Hoover Institution.

²⁰ [A. Kesküla] En Ny Osternöstat? // Afton-Tidningen, 1917, 19. det.; Nekludoff, A. Diplomatic Reminiscences before and during the World War. 1911—1917. (Prantsuse keelest tõlkinud Alexandra Paget.) Teine trükk. London, 1920, 486—492.

Keskülale meeldis ennast esitleda kui Eestimaa patriooti. Seda Eestimaa patriotismi võib nimetada ka Eestimaa imperialismiks. Ka Keskülas võib leida tugevat etnilist identsust. Brošüüris «La Question Esthonienne...» on lugeda: «Nemad [eestlased] kuuluvad suurde turaani rassi ja on suguluses ungarlaste, soomlaste, türklaste, mandžude ja jaapanlastega.»²¹ Keskülal püsis huvi ungarlaste, türklaste ja jaapanlaste vastu elu lõpuni. Ta ei saanud aru, et etniline identsus võib olla vastuolus territoriaalse patriotismiga. See ei olnud ainuke ilming, millest võib järeldada, et Kesküla ei olnud mõnda poliitilist probleemi põhjalikult analüüsinud.

Kuidas pidid Suur-Eesti ja Suur-Rootsi ühinema? Esiteks lootis Kesküla, et sõjas Venemaaga jääb Saksamaa Rootsi kaasabil võitjaks. Venemaa kaotus sõjas tähendaks Vene impeeriumi lõppu.

Kõige selgemalt esitas Kesküla oma mõtteid märgukirjas, mille ta esitas Rombergile 14. oktoobril 1916: «Saksamaa saab Venemaa likvideerida ja peab seda tegema või ta likvideeritakse ise inglaste ja prantslaste poolt.»²² Samas märgukirjas esitas Kesküla kümnepunktilise programmi, milles ta analüüsis Saksamaa tegevust Venemaa vastu, et võita sõda ja teostada Venemaal revolutsioon. Nende punktide seas olid järgmised: a) Saksamaa peab Vene sõjaväge lööma 1916. aastal; b) Saksamaa ja Austria peavad Rumeenia okupeerima (Kesküla lootis, et okupatsioon tõukab paar miljonit Rumeenia sõjapõgenikku Venemaale ja sellega nõrgendab Tsaari-Vene valitsusasutusi, sest neil oleks raske põgenike eest hoolt kanda); c) Saksamaa peab toetama revolutsioonilist liikumist turaani rahvaste hulgas; d) Rootsi peab okupeerima maa-alala Arhangelskist Riiani.²³

Täiesti ebareaalne oli Kesküla mõte 1916. aastast, et Rootsi astub sõtta Venemaa vastu.

3. Kesküla ja Lenin

Missugused olid Kesküla suhted Leniniga sõja-aastatel? Ta kohtas Leninit ainult üks kord sõja ajal. Kesküla ise nimetab kokkusaamise päevaks 6. oktoobrit 1914. See peaks õige olema. Kokkusaamine toimus vähem kui kuu pärast Kesküla esimest visiiti Saksa saatkonda ja just enne Kesküla esimest reisi Stockholmi. Mis juhtus? Kesküla jutt kõlab järgmiselt (ta muide rõhutab, et mingit juttu ei olnud Saksamaast ega rahast): «Ma küsisin temalt [Leninilt] Venemaa kohta ja selle jagamise kohta rahvaste huvide järgi. Koosolemise lõpul viskasin Leninile psühholoogilise pommi. Ta oli nii provotseeritud, et kõndis toas kaks korda edasi-tagasi ja vaikus.»²⁴

Hiljem, kahekümnendatel aastatel, rääkis Kesküla sellest kohtumisest šveitslasele Adolf Gasserile. Arvatavasti annab Gasser edasi, mis see psühholoogiline pomm oli:

«Kesküla: Ja Ingerimaa?

Lenin: Ingerimaa? Kas see asub Peterburist põhja või lääne pool?

Kesküla: See on Peterburi.»²⁵

Kesküla sõitis Stockholmi pärast vestlust Leniniga ning astus seal kontakti mõnede rootslastega ja soome aktivistidega. Tähtsam aga oli tema suhtlemine vene revolutsionääridega, nagu Aleksandra Kollontaiga, ja eesti emigrantidega Rootsis.²⁶ Ta kirjutas Rootsist Rombergile: «Koha-

²¹ Kesküla, A. La Question Esthonienne, 5.

²² AA, Gesandtschaft Bern II Varia III 1 (14. X 1916).

²³ Samas.

²⁴ A. Kesküla kiri tütar I. Weidmannile 10. III 1960 // Hoover Institution.

²⁵ Gasser, A. Der schlafende Tiger aus Dorpat.

²⁶ Socialdemokratiska. Ungdoms förbundet Vol. F 1:2, Arbetarrörelsens Arkiv, Stockholm.

lik eestlaste koloonia on paarsada hinge suur... Olen leidnud hea vastu- võtu oma kaasmaalaste keskel. Ka Saksa-vastased aitavad mind.»²⁷ Tema kontaktid rootslastega jäid tagajärjetuks.

1915. aasta jaanuaris sõitis Kesküla tagasi Sveitsi. Ta peatus Berliinis ning pidas läbirääkimisi välisministeeriumi ja kindralstaabi poliitilise osakonna esindajatega (seda juhtus järgmise poolteise aasta jooksul tihti).

Sveitsis oli Kesküla tegev kahe rühmitise organiseerimisel. Ta õhutas Venemaa vähemusrahvaste paguluses olevaid esindajaid liituma ühte organisatsiooni. Teda võib pidada rühma «Die Liga der Fremdvölker Russlands» üheks algatajaks.²⁸

Sveitsis asutas Kesküla väikese eestlaste sotsialistliku rühma — Eesti Sotsiaaldemokraatliku Emigrantide Liidu. Mihkel Martna järgi oli liidus ainult kolm kuni kuus liiget, nende seas Arthur Siefeldt ja Eduard Sõrmus. Martna, kes ei olnud eriti teadlik Kesküla tegevusest sõja ajal, kirjutas 1916. aastal kirjas N. Buhharinile, et tema arvates asutas Lenin selle organisatsiooni lootuses saada lisahäält sotsialistide konverentsidel. Martna järgi oli see Lenini lemmiktaktika. Aga kui Martna külastas Lenini ja küsis temalt selle ühenduse kohta, teatas Lenin, et ta ei tea sellest asjast midagi, ja ütles, et üldse teab ta Keskülast vähe.²⁹

Organisatsiooni liikmed aitasid Keskülal pidada kontakti Vene revolutsionääridega Sveitsis ja Prantsusmaal. Organisatsiooni kaudu annetas Kesküla väikesi rahasummasid bolševikele Sveitsis.³⁰ Kesküla kõrval oli kõige tähtsam liige organisatsioonis Arthur Siefeldt, kellest sai bolševik 1915. aastal. Kesküla ise nimetas teda rahvuslikuks kommunistiks.³¹

Kesküla andmetel oli Siefeldt Eesti sotsialist Odessast, kes oli lahku löönud Plehhanovist, kui viimane hakkas Tsaari-Venemaa sõjapoliitikat toetama. Võib oletada, et see oli Siefeldt, kes andis Keskülale informatsiooni Lenini tegevusest Sveitsis.

Missugust infot vene revolutsionääride poliitikast pakkus Kesküla Saksa saatkonnale? 1914. aasta sügisel näitas Kesküla, et enamik vene sotsialiste muutus sõja algul Venemaa patriootideks. Samal ajal, kartes territoriaalseid kaotusi (see oli Keskülale tähtis punkt), soovitas vene «demokraatia» Venemaa vähemusrahvastel ühineda sotsiaalseks revolutsiooniks ja ei toetanud vähemusrahvaste revolutsiooni.³²

30. novembril 1914 mainis Kesküla Rombergile esimest korda Lenini.³³ 14. märtsil 1915 kirjutas Romberg Kesküla andmeid kasutades Berliini kantsleri büroosse: «... umbes 8 päeva tagasi peeti Bernis Lenini juhtimisel salajane koosolek, millest võttis osa 10 Vene revolutsionääri Prantsusmaalt ja Sveitsist. Kõik pooldasid Venemaa kaotust [sõjas].»³⁴

Jutt oli konverentsist, mis peeti Bernis veebruari lõpul ja märtsi algul. 25. märtsil 1915 saatis Romberg Berliini Lenini kirjutatud ja hiljem tõlgitud resolutsioonid.³⁵ Need avaldati väljaandes «Sozialdemokratie» (nr. 40) 29. märtsil, s. t. neli päeva pärast seda, kui Romberg oli need edasi saatnud.³⁶ Ilmselt sai Kesküla oma andmed Siefeldtilt.

²⁷ AA, Ges. Bern 11 Varia III 1 (22. X 1914).

²⁸ Zetterberg, S. Die Liga der Fremdvölker Russlands, 51—58.

²⁹ M. Martna kiri N. Buhharinile // Socialdemokratiska. Ungdoms forbundet Vol. F 1:2, Arbetarrörelsens Arkiv; A. Siefeldti jutuaamine Leniniga // Бакинський рабочий, 1924, 1 фев.

³⁰ Futrell, M. Northern Underground, 148; Senn, A. E. The Myth of German Money during the First World War // Soviet Studies, 1976, 28, N 1, 87, 88.

³¹ Siefeldt, A. Eesti kangelaste nimedest // Postimees, 1912, 28. apr.; A. Siefeldti postkaart A. Keskülale 18. XII 1916 // Yale University.

³² AA, Ges. Bern 11 Varia III 1 (22. X 1914).

³³ AA, Der Weltkrieg 11c, Bd. 3 (30. XI 1914).

³⁴ AA, Der Weltkrieg 11c, Bd. 6 (14. III 1915).

³⁵ Samas.

³⁶ Lenin, V. I. Collected Works. Neljas trükk. 21. Moscow, 1964, 158—164, 473.

3. mail 1915 andis Kesküla pikema märgukirja Venemaa revolutsioonilise liikumise kohta Saksa kindralstaabi poliitilisele osakonnale Berliinis. Kesküla arutles: «Venemaa sotsiaaldemokraatide pahempoolsed (Lenini fraktsioon). Seisukoht: Venemaa kaotus sõjas, Euroopa kodusõda. Mõju Venemaal: ainult proletariaadi keskel, suurtes tööstusettevõtetes, suurtes tööstuskeskustes — Peterburi, Moskva, Kiiev, Jekaterinoslav. Vähemusrahvaste keskel: a) Eestlased — Peterburi, Narva, Reval, Pernau; oma ajalehed ja kalendrid. [...] Organisatsioon ja raha: Lenini tugev külg on tema organiseerimisvõime; tugev tsentraliseerimine; enam-vähem kõige parem Vene organisatsioon. Imelikult on neil alati raha. Aktiivsus — Lenin on võimeline näitama kõige brutaalsemat ja väsimatut energiat. Lenin on ehtne moskoviit (Nikolai Ulyanoff, päritolu aadel) Euroopa-Venemaa kaguosast.»³⁷

30. septembril 1915 esitas Kesküla Rombergile Lenini poliitilise programmi. Rombergi memorandum selle kohta on avaldatud mitmetes raamatutes, kuid seda on mõned ajaloolased valesti tõlgendanud. Tegelikult ei olnud Lenin niisugust programmi koostanud. Kesküla pani programmi kokku ideedest, mida Lenin oli sel ajal ajalehtedes väljendanud, ja esitas programmi nii, et see oleks Saksa valitsuse ametnikele arusaadav. Lisaks muule (Vene vabariigi loomine, 8-tunnine tööpäev jne.) rõhutas Kesküla, et Lenin oli valmis sõlmima rahu ja loobuma Venemaa vähemusrahvaste maa-aladest, kui see toimub rahvaste enesemääramisprintsipi põhjal. Rombergi koostatud memorandumit Lenini programmi kohta lugesid välisministri abi Zimmermann, välisminister von Jagov ja kantsler Bethmann-Hollweg.³⁸ See oli Aleksander Kesküla, kes andis Saksa valitsusele teada, et Šveitsis on radikaalne vene poliitikategelane, kes on valmis selleks, et Venemaa sõja kaotab. Peale selle olevat ta valmis sõlmima Saksamaaga rahulepingu ja lahti ütlemata Vene impeeriumi osadest.³⁹ Siin on vist kõige varasem avaldus ideedest, millest kujunes Saksa välispoliitika Brest-Litovskis.

Järgmisel poolaastal oli Kesküla mõju haripunktis. Tal oli võimalus saada informatsiooni bolševike tegevusest ja ideedest ning ta oli tuntud autoriteet Vene revolutsioonilise liikumisega seotud küsimustes. Tema aruandeid võtsid vastu Saksa välisministeeriumi ja kindralstaabi poliitikaosakonna ametnikud.

Nagu Futrelli vahendusel teada, kattis Kesküla taani sotsialisti Alfred Kruse kahe Venemaa-reisi kulud. Kruse toimetas salajast vene revolutsioonäärde kirjavehetust Rootsist Venemaale ja tagasi.⁴⁰ Keskülal oli võimalik lugeda ka bolševike kirjavehetust Jakob Bogrovski kaudu (Bogrovski oli Stockholmi bolševikegrupi sekretär). Kesküla palgatud sekretär Stockholmis Oskar Elevant kirjutas talle 7. detsembril 1915: «Olen just kätte saanud Jakobi käest mõned kirjad ja hoian neid, kuni Teie ise siia tulete.»⁴¹

Kuu aega hiljem (9. jaanuaril 1916) kirjutas Kesküla Saksa agendile Hans Steinwachile: «Täna... saadan postiga väga huvitavaid revolutsioonilisi dokumente Venemaalt Leninile. Lugesin need eile läbi, aga ei saanud teha koopiaid. Saatke nad mulle tagasi, sest on tähtis siis need Venemaal laiali saata. Palun olge ettevaatlik, ma ei taha Lenini rõõmu vähendada selle Vene jõululingituse kättesaamisel. Nii — enne siia ja siis isikutele, kellele on saadetud.»⁴²

³⁷ AA, Der Weltkrieg 11c, Bd. 6 (3. V 1915).

³⁸ AA, Russland 61, Bd. 123.

³⁹ Fischer, F. Griff nach der Weltmacht, 172–176.

⁴⁰ Futrell, M. Northern Underground, 147, 148.

⁴¹ O. Elevandi kiri A. Keskülale 7. XII 1915 // Yale University.

⁴² Zeman, Z. A. B. Germany and the Revolution in Russia, 11–14; AA, Der Weltkrieg 11c, Bd. 11.

Kesküla maksis kaks korda kinni ka ühe N. Buhharini sõjavastase brošüüri trükkimise (bolševik Bogrovski varastas raha esimene kord ära). Kesküla kirjutas Steinwachile 1. veebruaril 1916: «... samal ajal, kui Buhharin levitas süüdistusi minu isiku vastu ja otsis igast maailmanurgast minu aadressi, ... oli see brošüür, mis ta kirjutas, minu kulul trükitud, ilma et ta sellest midagi teadis.»⁴³

Sakslased olid valmis toetama Kesküla samasuguste summadega, nagu nad toetasid Parvus-Helphandi Kopenhaagenis (viimane sai umbes 2 miljonit marka revolutsiooni teostamiseks Venemaal).⁴⁴ Keskülale pakuti umbes miljon Rootsi krooni. Seni oli Kesküla saanud sakslaste käest 200 000—250 000 marka (umbes 10 000 marka kuus).⁴⁵ Kesküla ettepanek oli, et talle antaks miljon krooni väikese trükikoja asutamiseks. Trükikoda pidi trükkima revolutsioonilist propagandakirjandust, mida võis levitada Venemaal.⁴⁶

Sakslased otsidki sobiva äri, kuid viimasel minutil taganes Kesküla ettevõttest, vabandades, et ta ei ole äriees. Keskülal puudus praktiline meel, ta ei osanud oma ideesid teoks teha ja tõmbus tihti viimasel minutil tagasi. Alati leidis ta endale sobiva vabanduse, millega võis süü lükata teiste peale; samal ajal oli ta valmis ironiseerima inimesi, kes tegid oma ideede elluviimiseks kompromisse.

1916. aasta kevadel nõrgenes Kesküla positsioon Stockholmis tema ebapraktilise käitumise pärast. Vene revolutsionäärid ei usaldanud enam Kesküla.⁴⁷

Sügisel oli Kesküla jälle Sveitsis, kus ta tihti sai kokku Saksa saadiku Rombergiga. Viimane kord sõitis ta Saksa passiga Sveitsist Stockholmi 1916. aasta lõpul. Sellega lõppes tema koostöö sakslastega. Kesküla jõudis arusaamisele, et ta ei suuda võidelda baltisaksa mõju vastu Saksamaa välispoliitikas. Venemaal puhkes Veebruarirevolutsioon, mis muutis olukorda põhjalikult.

1917. aasta kevadel pöördus Kesküla Antanti riikide poole, märtsi lõpul võttis ta kontakti Inglise saatkonnaga Stockholmis. Nagu tavaliselt tutvustas ta ennast kui Eestimaa patriooti, kellel on koostööd pakkuda (jutt oli jälle Leninist). Inglise saatkonna nõuniku Clive'i kokkuvõttes kohtumisest on lugeda: «... ta tahtis mind hoiatada Lenini eest ja eriti selle eest, kui hädaohtlik oleks teda tagasi Venemaale lasta. Ta tundis seda meest Sveitsist ja vaatas temale kui hädaohtlikule fanaatikule, kellel on väga tugevad Inglise- ja Prantsuse-vastased vaated, aga ka kui mehe peale, kellel on tugevaid organisatorivõimeid, ja kui ta tagasi Venemaale saab, võib saavutada suure populaarsuse. Tema sissesõitu Venemaale ära keelata oleks ohtlik, aga teda võiks piiril kinni pidada ja karantiini panna põhjusel, et ta oli sõitnud läbi Saksamaa, kus just levisid rõuged. Ta arvas, et niisugune teguviis naeruvääristaks Leninit. Sir Esme Howard ja M. Nekludow konsulteerisid omavahel, ent mõtlesid, et ei ole soovitav seda asja edasi ajada.»⁴⁸

Keskülal ei õnnestunud inglastega pidevat koostööd arendada, sest Stockholmi saatkonna inglased ei usaldanud teda.

⁴³ AA, Ges. Bern 11 Varia III 1 (1. II 1916).

⁴⁴ Scharlau, W. B., Zeman, Z. A. B. *Freibeuter der Revolution*, Parvus-Helphand. Köln, 1964.

⁴⁵ Kesküla väitis algusest peale, et saadud raha oli laen. Nagu on teada, maksis Kesküla suure Saksa inflatsiooni ajal 1923. aastal Saksa valitsusele 300 000 väärtuseta Saksa marka — raha, mida Saksa ametnikud ei tahtnud vastu võtta. Kviitung Saksa valitsuselt 300 000 marga saamise kohta on olemas Kesküla kogus Yale'i ülikooli arhiivis.

⁴⁶ H. Steinwachi raport A. Kesküla kohta 7. VIII 1917 // AA, Ges. Bern 11 Varia III 1.

⁴⁷ Futrell, M. *Northern Underground*, 138—144.

⁴⁸ Public Records Office, London; FO 371/3012. Sir Esme Howard oli Briti saadik Stockholmis, M. Nekludov (Nekludoff) Vene Ajutise Valitsuse saadik.

Asjaajamine prantslastega läks Keskülal palju paremini. Ta sai hästi läbi André Waltziga. Viimane oli pressiaatasee Prantsusmaa saatkonnas Stockholmis ja juhtis Prantsuse propagandategevust Rootsis. Kesküla sai aeg-ajalt kokku ka Prantsuse saadiku Thiebaut'ga.

Mis olid selle koostöö tulemused? Kesküla soovitusel hakkas Waltz toimetama informatsioonibulletääni, milles räägiti rahvusliikumistest ja teistest sündmustest Läänemere idaosa rahvaste keskel. Bulletin saadeti valitsusasutustele Pariisi ja seda luges ka näiteks Prantsuse välisminister Pichon. Peamiselt Kesküla kirjutas bulletääni Eestit puudutavad osad. Lisaks sellele informeeris Kesküla Waltzi ja Thiebaut'd Vene revolutsiooni käigust Petrogradis.⁴⁹

Prantsuse saatkonnas esines Kesküla Eestimaa patrioodina. Ta esitles end kui vasakpoolse patriootilise liikumise esindajat Eestis. Kui tema isiklik vaenlane Jaan Tõnisson hakkas Stockholmis tegutsema, püüdis Kesküla Prantsuse saatkonna esindajaid veenda, et Tõnisson ja teised Eesti välisdelegatsiooni liikmed esindasid konservatiivset, Saksa-sõbralikku voolu Eestis. Sellega mõjutas Kesküla Prantsuse välisministeeriumi suhtumist; veel 1918. aasta suvel vaadati seal Tõnissoni ja Martna peale kui Saksa-sõbraliku voolu esindajatele Eestis.⁵⁰

1918. aasta jaanuaris ja veebruaris pidas Kesküla sidet Waltziga ja ka Saksa saatkonna nõuniku Kurt Riezleriga. Riezler, kes oli Vene asjade spetsialist Stockholmi saatkonnas (hiljem, 1918. aasta suvel, nõunik Saksa saatkonnas Moskvas), sai aru, et Kesküla tegutses üksinda, ja ta usaldas Tõnissoni rohkem kui Kesküla. Riezler oli ka see, kes soovitas 1918. aasta jaanuaris Saksa välisministrile R. Kühlmannile tungival, et Saksamaa tunnistaks Eesti iseseisvaks vabariigiks.⁵¹

F. Kullil on teatud määral õigus: Keskülal olid mõningad teened selles, et Prantsusmaa Eesti iseseisvust nii kiiresti *de facto* tunnustas. Ta oli Eesti küsimust tutvustanud Prantsuse saatkonnas Stockholmis enne, kui Eesti välisdelegatsiooni liikmed Stockholmi jõudsid. Aga Prantsuse valitsuse *de facto* tunnustus saadeti ikkagi Tõnissonile, mitte Keskülale. Nii ei saa väita, nagu oleks Kesküla selle tunnustuse saavutanud. Sel ajal oli inglaste *de facto* tunnustus tähtsam kui Prantsuse oma ja Keskülal oli sellega vähem tege.⁵²

1918. aasta suvel esitas Kesküla prantslastele idee, et teda võiks saata Siberisse, kus ta organiseeriks Siberi eestlasi ja teisi vähemusrahvusi bolševike vastu. Inglise saatkond tegi aga takistusi läbisõiduvuusa saamisel — Kesküla oli neile kahtlane isik.⁵³ Kui Kesküla lõpuks Pariisi jõudis, sai ta aru, et Prantsuse valitsus ei olnud huvitatud Eesti iseseisvusest, ja loobus koostööst. Seejärel siirdus Kesküla Sveitsi.⁵⁴

4. Lõpetuseks

Kesküla tähtsus ajaloolaste tarvis sellega lõpeb. Ta jäi abikaasa ja tütreaga Sveitsi elama, kuni end naisest lahutas ja 1932. aastal Hispaaniasse siirdus. Ta ei tunnistanud Eesti Vabariiki ja kasutas elu lõpuni

⁴⁹ Archives du Ministère des Affaires Etrangères; Guerre 1914—1918, Pays Scandinaves, Vol. 625.

⁵⁰ Samas, Bulletin nr. 15 (21. VII 1918).

⁵¹ Taube, A. von. Das Auswärtige Amt und die estnische Frage 1917/1918 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropa, N. F. Band 17 (11. XII 1969).

⁵² Hovi, K. Die Orientierung der estnischen Auslandsdelegation im Frühjahr 1918. Turku: Institute of General History, Univ. of Turku, 1973, nr. 5, 64—66. Kesküla kirjutab, et ta oli 21. veebruaril 1918 koos Briti ja Prantsuse saadikutega Stockholmis ja ta esitas põhjusi Eesti iseseisvuse tunnustamise kasuks. (A. Kesküla kiri tütar I. Weidmannile 26. II 1952 // Hoover Institution.)

⁵³ Public Records Office, FO 371/3335.

⁵⁴ A. Kesküla kiri tütar I. Weidmannile 9. III 1960 // Hoover Institution.

Nanseni passi. 1920. aastatel tegi ta propagandat Eesti Vabariigi vastu. Eesti riigi hävitamine 1940. aastal ja küüditamised tegid talle heameelt, ta nägi selles oma isiklike vaenlaste hävitamist.⁵⁵ Samal ajal ei olnud tal usaldust Nõukogude Liidu vastu ja ta ennustas selle lagunemist kunagi tulevikus.

Tsiteeritagu lõpuks Hans Steinwachi, Saksa kindralstaabi poliitosaakonna agent, kes töötas Keskülaga 1916. aastal. Steinwach nägi Keskülas järgmist: «... oma väikese kodumaa, kaasmaalaste ja enese ülehindamine; lisaks sellele oli tal puudulik arusaamine praktilistest vajadustest; ta oli läbi ja läbi teoreetik.»⁵⁶

⁵⁵ A. Kesküla kiri tütar I. Weidmannile 15. VII 1955 // Hoover Institution.

⁵⁶ AA, Ges. Bern 11 Varia III 1 (7. VIII 1917).

*Armstrongi-nim. Kolledž,
Savannah, Georgia*

Toimetusse saabunud
23. IV 1990

Олави АРЕНС

АЛЕКСАНДР КЕСКЮЛА

В статье дается краткий обзор деятельности А. Кескюла — одного из активных участников революционного и политического движения в Эстонии в 1905—1920 гг. Отрывочные сведения о нем можно почерпнуть из работ историков М. Футрелла, Ф. Фишера, А. Е. Сенна, С. Зеттерберга и Х. Бьёркергена.

В 1904 г. А. Кескюла вступил в ряды Российской социал-демократической партии и сразу стал членом фракции большевиков. В ходе событий 1905 г. выступал за необходимость применения оружия в революционной практике, был вдохновителем и организатором выступлений рабочих и крестьян в Эстонии. 11 декабря 1905 г. на заводе «Вольта» прошло под его руководством собрание рабочих, а вслед за тем последовали поджоги имений прибалтийских немцев. Затем он ушел в подполье, а спустя два года уехал в Западную Европу.

Вскоре после начала I мировой войны А. Кескюла предложил свои услуги германскому правительству. В его планы входило склонить Швецию на сторону Германии и «воссоединить» Эстонию со Швецией. Эта новая Эстония в составе Эстляндии, Лифляндии и Ингерманландии виделась ему частью Велико-Скандинавской федерации, которая бы противостояла деятельности Германии в Северной Европе. Он утверждал, что по своей культуре Эстония органически вписывается в рамки Северной Европы. По его мнению, для осуществления таких планов необходима победа Германии над Россией.

В целях ослабления военной мощи Российской империи А. Кескюла подстрекал нерусских, проживавших в России, к самоопределению и настоятельно советовал немцам поддержать Ленина и большевистскую партию как единственную в России революционную группу, согласную пойти на заключение сепаратного мира с Германией, территориальные потери и предоставление национальным меньшинствам автономии.

В 1915—1916 гг. А. Кескюла передавал германскому правительству информацию, касающуюся Ленина. Именно как осведомитель он и попал в поле зрения историков. В 1917 г. работал на Антанту, особенно на французов в Швеции. В 1918 г. вернулся в Швейцарию и отошел от активной политической деятельности.

*Колледж им. Армстронга,
Саванна, Джорджия*

Поступила в редакцию
23/IV 1990

ALEKSANDER KESKÜLA

The article gives a short overview of the activities and ideas of an Estonian revolutionary and political activist from 1905—1920. Aleksander Kesküla's activity has been partially described in the works of M. Futrell, F. Fischer, A. E. Senn, S. Zetterberg, and H. Björkegren.

Following a break with the Estonian liberal politician, Jaan Tõnisson in 1904, Kesküla joined the Russian Social Democratic Party and promptly identified with the Bolshevik faction. Throughout the 1905 revolution Kesküla was an advocate of armed revolutionary activity. His influence on developments culminated in the meeting at the Volta Works of Dec. 11, 1905 which he chaired and which contributed in a major way to the burning of manor houses of the Baltic German nobility by groups of workers and peasants in the following weeks. After two years in the underground, Kesküla left for western Europe in 1908.

Soon after the outbreak of WWI, Kesküla offered to work with the German government in order to bring Sweden into the war on the German side. His goal was to bring about a "reunification" of Estonia with Sweden. This Estonia (to consist of Estland, Livland, and Ingermanland) was to be part of a greater Scandinavian Federation which would act to check German power in northern Europe. Kesküla argued that culturally Estonia belonged in northern Europe. To bring his plans to fruition he felt that Germany had to defeat Russia militarily in the war.

In order to weaken the Russian war effort, Kesküla encouraged the formation and organization of non-Russian nationalities of the Russian empire and urged the Germans to support Lenin and the Bolshevik party as the one Russian revolutionary group which would sign a separate peace with Germany and accept territorial losses if they are based on the principle of national self-determination. During 1915—16 Kesküla transmitted information on Lenin and his ideas and activities to German government officials. It is this activity of Kesküla that has brought him to the attention of historians.

In 1917 Kesküla worked with Entente officials in Sweden — in particular the French. By 1918 his influence and activity waned, as he returned to Switzerland.

*Armstrong State College,
Savannah, Georgia*

Received
April 23, 1990